

СЕМАНТИКО-ФУНКЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА ДЕМІНУТИВІВ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇХ ВІДТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

*Руда Наталя Вікторівна,
асист.*

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті проводиться аналіз семантико-функціональної етномовної специфіки демінутивів латинськомовного тексту Апулея та способів їх художнього перекладу українською мовою.

Ключові слова: оцінно-емоційна лексика, категорія демінутивності, демінутив.

Надзавдання сучасної лінгвістики полягає в реконструкції цілісної картини світу – образу світу за даними мов. На нинішньому етапі розвитку мовознавчої науки феномен "картини світу" вважається фундаментальним поняттям, яке стосується людини та її взаємостосунків зі світом. Розгляд мови крізь призму людського фактора передбачає вивчення мовних картин світу як дзеркала народної культури, психології і філософії, часто як єдиного джерела історії народу і його духу [Снитко 1992, 61].

Оскільки в процесі розвитку самої людини та в процесі пізнання нею дійсності суттєвим фізіологічним і соціально-психологічним фактором є емоції як наслідок відповідного сприйняття й оцінювання людиною певного факту матеріального чи духовного світу, одним із найважливіших фрагментів будь-якої національно-мовної картини світу є оцінно-емоційна лексика, дослідження якої сприяє отриманню повнішої інформації про саму мову та її народ-носія. У мовах світу вираження емоційно-оцінного ставлення детерміноване світосприйняттям народу-носія мови, його культурно-історичним досвідом, системою існуючих у суспільстві критеріїв оцінки [Телія 1986, 39].

У багатьох мовах дослідниками виділяються як особливий клас оцінно-емоційної лексики демінутивні утворення. Таке виділення пов'язане з тим, що демінутиви, крім функції вказування на реальну зменшеність певного об'єкта, нерідко використовуються для вираження суб'єктивної оцінки цього об'єкта мовцем, яке, як правило, супроводжується емоційністю чи експресивністю. Суб'єктивність оцінки є наслідком того, що зменшеність часто асоціюється з чимось беззахисним, милим, ласкавим або нещасним, неякісним, недосконалим тощо.

Отже, **актуальність** нашого дослідження зумовлена, по-перше, тенденціями сучасної лінгвістики до вивчення універсальних та ідіотетичних рис у контексті національно-мовних картин світу, і оцінно-емоційної концептуалізації зокрема, по-друге, пріоритетністю опису семантичної деривації, як засобу формування мовної картини світу [Кулинич 1992, 79], і, по-третє, проблемами перекладознавства, адже часто значення, що відтворюються в певній мові в межах засобів одного рівня, знаходять своє вираження в іншій за допомогою засобів інших рівнів мовної структури.

Предметом дослідження є семантико-функціональна етномовна специфіка демінутивів латинської мови та особливості їх відтворення українською мовою.

Об'єктом дослідження виступають демінутиви латинськомовного тексту Апулея "Метаморфози" (Metamorphoses) та їхні відповідники в українському перекладі.

Мета дослідження полягає в аналізі семантико-функціональної етномовної специфіки демінутивів латинськомовного тексту Апулея та способів їх художнього перекладу українською мовою.

Насамперед варто зазначити, що українська та латинська мови як мови синтетичного ладу флективного типу і дво- та триморфемної будови типового слова [Аракин 1979, 10; Голубовская 2002, 81] при вираженні значення малості використовують переважно суфіксальний словотвір, а саме демінутиви – похідні суфіксальні утворення зі значенням зменшеного розміру, ослабленого вияву ознаки чи дії, яке може супроводжуватися певними оцінно-емоційними або експресивними семами.

Переважна більшість демінутивів латинськомовного тексту на позначення об'єктів, тісно пов'язаних із життям та побутом людини, які виражають значення реальної зменшеності матеріальних об'єктів за усіма фізичними параметрами та вказують на недорослість живих істот знаходять в українському перекладі формально-семантичні еквіваленти (напр.: *vasculum* – посудинка, *mensula* – столик, *urnula* – скляночка, *fenestrula* – віконце, *carbunculus* – жаринка, *surculus* – гілочка, *lapillus* – камінчик, *igniculus* – вогник, *hortulus* – садок, *rivulus* – струмочок, *grabattulum* – тапчанчик, *gallinula* – курочка, *formicula* – мурашка, *vaccula* – теличка, *dammula* – кізонька, *catellus* – щенятко, *pullulus* – курчатко, *ranula* – жабка). Наприклад: 1) *Discede – inquit, – miselle, quam procul a teo foculo, discede.* – Забирайся, відійди геть, небораче, від мого **вогнику**. 37 2) *Tandem itaque asinali verecundia ductus, aegerrime tamen digrediens rivulo proximo sitim lenio* – Нарешті під впливом осличої скромності, хоч і нерадо, я припинив жування й пішов заспокоїти спрагу в поблизькому **струмочку** 76. Проте тут слід зауважити, що багато іменників подібної семантики в латинській мові дедемінутивізувалися внаслідок їх частого використання у мовленні. "Найрозповсюдженішими в латинській мові були зменшені форми іменників, які позначали предмети та явища, тісно пов'язані з побутом, виробничою діяльністю людини, які внаслідок своєї корисності, важливості викликали до себе особливе прихильне ставлення. Але завдяки частому використанню таких зменшувальних слів властивий їм відтінок емоційного характеру поступово стирався ...", – пише Ф.Г. Горбач [Горбач 1954, 3]. Тому подібні формальні демінутиви латинської мови можуть перекладатися українськими недемінутивними лексемами, все залежить від контексту та його інтерпретації перекладачем, наприклад: 1) *Sic aiens crustallo dedolatum vasculum insuper ei graviora comminata tradidit* – Із цими словами вона простягла Психеї **посудину** з гранованого кришталю, а на додачу ще й пригрозила. 105. 2) *Pone tergum deae saxum insurgit in speluncae modum muscis et herbis et foliis et virgultis et sicubi pampinis et arbusculis alibi de lapide florentibus* – Ззаду статуї темніла печера в скелі, оповита мохом, травою, листям, віттям, де-не-де виноградом і розквітлим **кущами**, – усе це з каменю. 35.

Неспіввідносність у використанні демінутивів у латинському тексті та у його українському відтворенні спостерігається при перекладі демінутивів, які виражають значення об'єктивної малості, що супроводжується оцінно-емоційними конотаціями або власне оцінно-емоційну семантику. Так демінутив *nummuli* (від *nummi* – гроші) досить часто зустрічається у творі Апулея, проте українські перекладачі використовують різні лексеми для точного відтворення семантичного відтінку цього демінутива, вжитого у відповідному контексті: *groshi* (нейтр.), *грошики* (ірон.), *грошенята* (грай., фам.), *мідяки* (знев.). Така ж варіативність перекладу, наприклад, в іменників *apicula* – **бабка** (ласк.), *stara* (знев.), *баба* (знев., нейтр.), *старушенція*

(sic!) (знев., ірон.); *seniculus* – старий (нейтр., знев.), старенький (ласк.), стариган (знев.); *ancillula* – якась там служниця (знев.), рабинечка (ласк.). Очевидно, що в латинській мові як і в українській демінутиви нерідко вживаються для вираження суб'єктивного оцінно-емоційного ставлення. Проте, на противагу українській мові, яка характеризується великим набором демінутивних суфіксів, що сприяє більш точному відтворенню особливостей семантики, латинська мова для творення демінутивів в основному використовує близько трьох суфіксів, тому про значення міноративного похідного слід здогадуватися з контексту. У зв'язку з цим український переклад часто подає ряд синонімів (не завжди демінутивних) тому самому латинському прототипу (напр.: *tabernula* – хижка, такий-сякий заїзд; *sarcinula* – речі, клуночок, пакунки, торба; *diecula* – одноденна відстрочка, днинка, манюсінський відрізок часу; *palmula* – ручка, рука, долонька; *cenula* – невелика вечеря, банкетик, закуска, скупенький обідець; *casula* – скромна хатина, хатинка, будиночок). Наприклад: 1) *Petit de te Venus modicum de tua mittas ei formonsitate vel ad unam saltem dieculam sufficiens* – Венера просить тебе дати їй хоч трішки краси, хоч би на одну днинку. 106. 2) *Quod consilium virtutibus cantionum antevortit et ut illa Medea unius dieculae a Creone impetratis indutiis totam eius domum filiamque cum ipso sene flammis coronalibus deusserat, ...* – І як колись горезвісна Медея, домігшись у Креонта одноденної відстрочки, весь його палац і дочку разом із стареньким батьком спалила на попіл... 24.

Особливістю латинської мови є іменники-демінутиви, утворені від основ, що позначають різні абстрактні поняття і вказують на слабку інтенсивність дії, стану чи ознаки; вони не мають суфіксально утворених відповідників в українській мові, а тому перекладаються описово (напр.: *specula* – слабка надія, *incrementulum* – невелике збільшення, *pinctulum* – нешкідливе торкання, *viaticulum* – невелика сума грошей, *viriculae* – мізерні статки, *sumtula* – невелика сума). Наприклад: 1) *Plane tenui specula solabar clades ultimas...* – В цій скруті я все ще втішав себе слабеньким промінчиком надії... 2) *Nam et viriculas patrimonii peregrinationis adriverant impensae...* – Нудженна частка моєї спадщини пішла на сплату коштів подорожі... 211. Інші латинські демінутиви такої семантики перекладалися описово тому, що використання суфіксально утворених українських еквівалентів спричинило б нівеляцію значення об'єктивної зменшеності, висуваючи на перший план оцінно-емоційну семантику (напр.: *ientaculum* – легкий сніданок, *operula* – невеликий заробіток, *capnula* – низькорослий очерет, *gustulum* – легка закуска, *unctulum* – трішки мазі, *torsiuncula* – легкий укус, *voculae* – пестливі слова). Наприклад: 1) *Nam Milonis boni concinnaticiam mensulam rogatus adhibueram, ...* бо на запрошення добряги Мілона взяв участь у скромній вечері... 39. 2) *Patere, oro te, dum dictat occasio, magno et singulari me adfectionis tuae fructu perfrui et impertire nobis unctulum...* – Не відмов мені, прошу тебе, якщо вже трапилася така сприятлива нагода, скористатися переконливим доказом свого кохання: візьми для мене трішки цієї чудодійної мазі... 60.

При перекладі демінутивів із яскравою оцінно-емоційною семантикою, особливо на позначення людей, український перекладач використовував досить влучні суфіксально утворені похідні: *palmulus* – голубчик, *amicula* – подруженька, *homunculi* – людиці, *centunculus* – лахміттячко, *uxorcula* – дружинонька. Наприклад: 1) *Erat ei tamen uxorcula etiam satis quidem tenuit et ipsa, verum tamen postrema*

lascivia famigerabilis – Була в нього **дружинька**, так само бідна, як і він, але **недобру** мала славу як **крайня розпусниця** 151. 2) *Et, heus, cave ne solus exedas tam bellum scilicet pullulum, sed nobis quoque tuis palumbulis nonnumquam inperitias* – Еге, гляди тільки, щоб часом ти сам-один не **схрумав** таке **принадне курча**, а час від часу давав нам, твоїм **голубонькам**, **поласувати** ним. 145.

Варто звернути увагу також на переклад українською мовою латинських демінутивізованих прикметників. Перш за все слід зауважити, що і в українській і в латинській мовах прикметники-демінутиви здатні до вираження градації ознаки відповідно до семантики мотивуючої основи (незважаючи на демінутивність, ця градація стосується як зменшення, так і збільшення ознаки) та вираження оцінно-емоційних сем. Особливістю української мови є те, що при вираженні реальної збільшеності чи зменшеності вияву ознаки в семантиці прикметників-демінутивів незмінно присутні оцінно-емоційні та/або експресивні семи. Латинські ж прикметники нерідко виражають градації зменшення чи збільшення без оцінно-емоційних конотацій, їх поява, як правило, зумовлюється контекстом. Такі семантичні нюанси, як правило, враховувалися українським перекладачем, тому в одних випадках латинським прикметникам демінутивам відповідають прикметники демінутиви української мови, в інших для відтворення семантики об'єктивної малості використані недемінутивні еквіваленти (*scitula* – **гарненька** (ласк.), *breviculus* – **коротенький** (знев.), *glabellum* – **гладеньке** (ласк.), *tenella* – **ніжненька** (ласк.), *forticulus* – **міцненький** (ірон.), *argutula* **досить** – **гостроязика**, *succinctula* – **акуратно підперезана**, *dicacula* – **домenna**, *lautiuscula* – **досить розкішна**, *astutulus* – **досить хитрий**). Наприклад: 1) ... *at ille Cappadocum me et satis forticulum denuntiat* – ... **той** сказав, що **я** з **Каппадокії** і **досить** **ще** **такі міцненький**. 144. 2) *Puellae, servum vobis pulchellum en esse mercata perduxī* – **Гей, дівчата, гляньте-но. Я** **вам** **привів із ринку добренького** **раба**. 145. 3) *Tunc illa lepida alioquin et dicacula puella ... inquit* – **На це Фотіда, дівчина** **лепська і домenna**, **так** **відповіла**... 37.

Те саме стосується перекладу латинських прислівників-демінутивів, у значенні яких визначальною, як правило, є сема реального послаблення чи посилення вияву ознаки а поява оцінно-емоційних конотацій зумовлюється специфікою контексту, напр.: *pauculum* – **потрошки, трішечки і трохи**; *saepicula* – **частенько**; *altiuscule* – **височенько і досить високо**; *tundule* – **чепурно**; *clanculo* – **тихесенько, тишком-нишком і крадькома**; *timidule* – **дещо несміливо**, *bellule* – **досить гарно**. Наприклад: *Ego sum Byrrhena illa, cuius forte saepicula nomen inter tuos educatores frequentatum retines* – **Я – та Бірена, ім'я якої тобі, очевидно, відоме, бо з уст твоїх батьків ти частенько його чув** 34. *Ipsa linea tunica mundule amicta et russea fasceola praenitente altiuscule sub ipsas papillas succinctula...* – **Сама ж Фотіда, чепурно одягнена в льняну туніку, підперезана рожевим блискучим поясом досить високо, під самими персами**... 37.

У результаті дослідження можна зробити висновки про те, що категорія демінутивності є досить розвиненою як в українській, так і в латинській мовах і особливо широко представлена на словотвірних рівнях обох мовних структур у вигляді суфіксально утворених похідних. У зв'язку з цим не виявляється складним відтворення українською мовою семантики латинських демінутивів. Проте, оскільки в латинській мові основних демінутивних суфіксів лише три, семантичний спектр, який мо-

жуть виражати утворенні за їх допомогою похідні – від значення об'єктивної малості до оцінно-емоційного та експресивного – залежить не лише від семантики основи, але й дуже часто від контексту. Крім того, в українській мові суфіксальних відповідників не знаходилося для латинських деминутивів, утворених від основ абстрактної семантики. Очевидно, що в латинській мові, як і в українській, деминутивний словотвір представлений не лише у сфері іменника, але й прикметника та прислівника, проте семантика подібних утворень в обох мовах не завжди збігається, що, відповідно, потрібно враховувати при перекладі.

В статье анализируется семантико-функциональная специфика деминутивов латиноязычного текста Апулея и способов их художественного перевода на украинский язык.

Ключевые слова: оцено-эмоциональная лексика, категория деминутивности, деминутив.

In the article the semantic and functional specificity of diminutives in the Latin text by Apuleius "Metamorphoses" and ways of their Ukrainian translation are considered.

Key words: evaluative-emotional lexics, diminutive category, diminutive.

Література:

1. Апулей. Метаморфози або Золотий осел: Роман / Апулей. – [Перекл. з лат. Й. Кобів, Ю. Цимбалюк]. – К.: Дніпро, 1982. – 239 с.
2. Аракин В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков: Учеб. пособие / В.Д. Аракин. – Л.: Просвещение, 1979. – 259с.
3. Голубовская И.А. Этнические особенности языковых картин мира / Ирина Александровна Голубовская. – К.: Киевский университет, 2002. – 293 с.
4. Горбач Ф.Г. Основные средства выражения уменьшительности во французском языке: автореф. дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.05 "Романские языки" / Ф.Г. Горбач. – К., 1954. – 14 с.
5. Кулинич И.А. Семантическая деривация как способ формирования языковой картины мира (по неографическим источникам) / И.А. Кулинич // Язык и культура. – К., 1992. – С. 79-80.
6. Снитко Е.С. Культурологический анализ образов-индикаторов оценочных смыслов / Е.С. Снитко // Язык и культура. – К., 1992. – С. 61–62.
7. Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики языковых единиц / Вероника Николаевна Телия. – М.: Наука, 1986. – 140 с.